

10. *Державний архів Рівненської області.* – Ф.30. – Оп.18. – Спр.1574.
11. *Волинське слово.* – 1938. – 3 липня.
12. *Державний архів Волинської області (далі – ДАВО).* – Ф.158. – Оп.1. – Спр.341.
13. *Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО).* – Ф.2. – Оп.5. – Спр.12.
14. *Powiat Horochowski. Jego możliwości i potrzeby.* – Horochow, 1939.
15. *ДАВО.* – Ф.46. – Оп.1. – Спр.1176.
16. *ДАВО.* – Ф.46. – Оп.1. – Спр.1290.
17. *ДАТО.* – Ф.2. – Оп.1. – Спр.175.
18. *ДАВО.* – Ф.46. – Оп.9-а. – Спр.591.
19. *Wakar W. Zagadnienia samorządu w Rzeczypospolitej odzyskanej.* – Warszawa, 1924. – 165 s.
20. *Jaroszyński M. Samorząd terytorjalny w Polsce. Stan obecny. Wnioski do reformy.* – Warszawa, 1923.

А. Ю. Матвеев

ТРЕТЯ ХВИЛЯ РОЗКУРКУЛЕННЯ НА ПОДІЛЛІ ТА ПІВДЕННО-СХІДНІЙ ВОЛИНІ (осінь 1933 – 1934 рр.)

Політика розкуркулення у своєму здійсненні пройшла три хвили. У ході першої (грудень 1929 – квітень 1930 рр.) селяни депортувались у віддалені райони СРСР. Друга хвиля (літо 1930 – 1932 рр.) – найбільш масова, розкуркулені селяни депортувались на Урал. Третя хвиля (осінь 1933 – 1934 рр.), найменш досліджена, мала вибірково-адресний характер і жертви розкуркулення висилались на будівництво Біломорканалу.

Чимало праць дослідників присвячено першій та другій хвилям розкуркулення та депортації селян краю. Є. Шаталіною було встановлено, що під час першої хвилі розкуркулення (1930 р.) до уваги не бралися економічні показники господарства, яке підлягало розкуркуленню, а вже під час другої – розкуркуленими могли бути селяни, які виявляли небажання увійти до колгоспу, ухилялися від сплати надмірного податку, не виконували завдань з хлібо- або м'ясозаготівлі тощо [1]. Разом з тим, нерозв'язаною залишалася проблема кількості розкуркулених селян та депортованих у віддалені північні райони.

П. Григорчуку вдалося ввести у науковий обіг багато документів, особливо державного архіву Вінницької області, які стосуються здійснення політики розкуркулення на Поділлі. В його праці ґрунтовно проаналізовано механізм розкуркулення, виявлено головних виконавців цієї акції [2]. Також він, у співавторстві з О. Мельничуком, дослідив роль комітетів незаможних селян у проведенні репресивної політики щодо селян [3]. Окремо слід виділити статтю В. Войноловича, Ю. Данилюка, які, на основі матеріалів “окремої” папки рішень Політбюро ЦК КП(б)У, вивчили перебіг каральних акцій органів ДПУ на Поділлі [4]. Окремі аспекти політики розкуркулення досліджували І. Рибак [5], А. Матвеев [6], В. Жезицький [7]. І. Рибак вперше провів розрахунок чисельності розкуркулених селянських родин, встановивши, що їх більшість була вислана на Урал, в Карелію, Західний і Східний Сибір [8]. Однак, згадані праці лише окреслюють контури проблеми. Відтак, метою статті є аналіз особливостей здійснення третьої хвилі депортації, яка залишилася поза увагою дослідників.

9 квітня 1933 р., за підписом голови Раднаркомів СРСР В. Молотова і секретаря ЦК ВКП(б) Й. Сталіна, партійним і радянським органам, ДПУ і прокуратурі надійшов інструктивний лист, в якому зазначалося, що виселенню відтепер можуть підлягати ті селяни, “які ведуть активну боротьбу проти колгоспів і організують відмову від проведення сівби і хлібоздачі”. Визначалася

контрольна цифра депортації – не більше 2000 господарств в Україні. Депортованих слід було відправляти у трудові табори, розташовані у віддалених районах СРСР [9, 3].

Щодо практичного здійснення цієї постанови йшлося в інформації Славутського прокурора від 28 червня 1933 р., де зазначалося про створену судово-слідчу бригаду, що проводить об'їзд сіл і на місцях здійснює розправу над селянами. До 25 березня бригада перевірила 9 сіл району. За цей час проведено таку роботу: “Село Гориця: за зрив сіву куркуля Сергія Халанчука засуджено до позбавлення волі у далеких таборах за поразкою у правах, конфіскацією майна і висилкою за межі України після відбуття покарання; підкуркульника Логина Шинкарука засуджено на 5 років далеких таборів і вислано за межі України. С. Яблунівка: куркульську зграю (8 осіб), засуджено за ігнорування голови колгоспу двадцятип'ятитисячника Агапова. Серед них: Ковальського засуджено на 10 років висилки із конфіскацією майна (раніше був головою колгоспу, але не справився), Янка Малиновського засуджено на 5 років ув'язнення із відшкодуванням завданих колгоспу збитків, Хом'яка засуджено на 10 років за вороже ставлення до заходів влади. С. Красностава: куркуля засуджено на 10 років, а підкуркульника на 5 років ув'язнення з висилкою у далекі табори. 17 сімей, у яких 89 їдців з 13 сіл району виселено за межі Славутчини. Дозволено взяти з собою 100 пудів хліба” [10, 93].

Зауважимо, що в інструкції партійним і радянським працівникам, органам ОДПУ, суду і прокуратури від 10 травня 1933 р. вказувалося “негайно припинити будь-які масові виселення селян. Виселення дозволити лише в індивідуальному і частковому порядку і у відношенні лише до тих господарств, голови яких ведуть активну боротьбу проти колгоспів і організують відмову від сівби і заготівель”. Незважаючи на це, 23 жовтня 1933 р. поступила директива наркома внутрішніх справ Г. Ягоди “Про вислання куркулів на Біломорсько-Балтійський канал”. Планувалося виселити з України 9546 родин. Проте, її фактичне здійснення було перенесене на 1934 р. і здійснювалося поетапно. Зокрема, 28 серпня 1934 р. пропонувалося виселити у порядку репресії із західних прикордонних округів УРСР “осіб, запідозрених у антирадянській шпигунській діяльності, націоналістичній, антирадянській елементи, помічені у крадіжці соціалістичної власності, виключених із колгоспів, раніше репресованих куркулів, які втекли із заслання, осіб, які ведуть антирадянську агітацію і поширюють провокаційні чутки” [11, 428].

В Хмельницькому облдержархіві віднайдено архівні справи, що містять доповідні записки Славутського прикордонного загону, в яких розкривається механізм здійснення репресій. Так, у доповідній начальника Славутського прикордонного загону Дергачова зазначалося, що у Миньковській лісорозробці зривається вивезення лісу. Винуватцями цього є голова сільради с. Цвітоха Поліщук, син куркуля, а також секретар сільради Семен Демчук, який служив у петлюрівській армії і підлягає виселенню. Парторг села Плоске Євген Олешенко “підтримує за нашими даними зв'язки із куркулями. У зв'язку з цим його необхідно вислати”. “Голова сільради села Селічева Славутського району Яковчук останнім часом помічений у п'ятиці і у зв'язках із куркулями, яким видає фіктивні довідки. Нещодавно в село повернувся із заслання син куркуля Сергій Антошко, якому Яковчук видав довідку. Яковчук тісно пов'язаний із головою колгоспу Рапиною і вчителем Адамчуком (разом випивають). Рапина займається розкладницькою роботою в колгоспі, виключив із колгоспу кількох селян, які брали участь у розкуркуленні односельчан. Цими

фактами вкрай незадоволені колгоспники села і це погано впливає на якість праці у колгоспі. Просимо вислати Яковчука із прикордонної зони” [12, 13, 26, 51].

Виявлено ще 23 доповідні записки аналогічного змісту, які нерідко мали характер “списку вороже налаштованих елементів підприємств і установ” на території Славутського прикордонного загону. Наприклад, у травні 1934 р. було складено список вчителів, які нібито розповсюджували “антирадянські чутки”: М. Гончарова, М. Зашука, С. Семенюка, І. Богача, Н. Герасимчук, А. Дембицького, З. Корнійчука, О. Волощука, І. Редька, І. Демедюка. Висловлювалась пропозиція вислати їх за межі прикордонної зони [13, 143 – 144]. Як бачимо, депортації не мали соціального “куркульського” характеру, а швидше були репресіями, спрямованими на “зачищення” Західного кордону.

Остання масова акція депортації селян з регіону відбулася у відповідності до телеграми секретаря ЦК КП(б)У “Про саботаж хлібоздачі в деяких областях України” від 20 травня 1934 р. В ній зазначалося: “У зв’язку із саботажем хлібоздачі, який в ряді районів і сіл Вінницької, Чернігівської, Київської, Харківської областей організовано куркульськими елементами в одноосібному секторі, ми змушені поставити питання про вислання за межі УРСР найбільш злісних незадачів хліба і організаторів саботажу. Головна їх кількість припадає на прикордонні райони. Просимо вислати за межі України 500 осіб злісного куркульського елемента і організаторів саботажу разом із сім’ями” [11, 438].

Депортованих розглядали як дешеву підневільну робочу силу, яку використовували на спорудженні новобудов сталінських п’ятирічок, на лісопосадах, на шкідливих для їхнього здоров’я хімічних об’єктах. Рішення центральних партійних органів про використання депортованих селян на примусових роботах вражають їхнім цинізмом і людиноненависницькою позицією. Так, у постанові політбюро ЦК КП(б)У від 29 березня 1932 р. за грифом “тасмно” вказувалося: “1. Вважати необхідним здійснити зачищення районів Полісся від куркульських господарств, визначивши кількість сімей, які підлягають вивезенню у 5000 осіб. 2. Виселених використовувати на розробці кар’єрів каміння, глини і т. ін., створивши з цієї метою постійні куркульські поселення на лівому березі Дніпра в районах розташування кар’єрів” [14, 118].

Ще важчим було становище депортованих селян України у трудових таборах. Жахливі умови проживання спецпереселенців з України, у тому числі із Поділля і Південно-Східної Волині, досить вичерпно розкрили російські історики у документальних працях [11; 15]. Прочитуємо доповідну записку оперуповноваженого ОДПУ по Уралу А. Кирюхіна, у якій найбільш повно відображено страждання депортованих селян України, що відтепер іменувалися “спецпереселенцями”: “Постачання продуктами харчування. Починаючи з січня 1931 р., у зв’язку із оголошенням ударного місячника по заготівлі лісу, що фактично тривав до 1 квітня, норми вирубки лісу для переселенців було збільшено на 50 % (в порівнянні із нормами для вільнонайманих робітників). Оскільки спецпереселенці не були забезпечені спецодягом або взагалі його не мали, то не могли виконати встановлених норм виробітку, їм харчі видавалися не в повній мірі, із зменшенням денної норми на 50 і навіть 75 %. Продовольча криза, що настала в зв’язку із цими обставинами, остаточно послабила фізичні можливості спецпереселенців, особливо в далеких поселеннях, які із початком весни і бездоріжжям опинились відрізнаними від найближчих населених пунктів. Внаслідок цього спецпереселенці цих поселень голодували в буквальному розумінні, вживаючи в їжу м’ясо мертвих тварин, мох, березове листя та інші листяні сурогати” [15, 36].

Із листів депортованих селян, які були переглянуті оперативним відділенням ОДПУ 15 травня 1931 р., йдеться про таке. Адресат у селище Меджибіж, колишнього Проскурівського округу, повідомляв: “Зараз ми голі і босі і пропадаємо від голоду. Харчі погані, хліб і мерзла капуста, ніде нічого купити. Діти помирають від голоду і холоду. Спецодяг відібрали, а іншого не видають”. Інший розкуркулений селянин писав рідним у село Адамівку, колишнього Кам’янецького округу: “Нікому не бажаю такого горя. В тайзі тяжко, а в тюрмі ще гірше. Працюємо на лісопосадах, робота дуже важка, від сходу до заходу сонця, без вихідних днів. Дають хліб і оріп, а хліб як цегла. Обносилися – соромно дивитися” [11, 981].

Отже, під час третьої хвилі розкуркулення жертвами депортації ставали, як правило, одноосібники, які не бажали вступати в колгосп або члени артільей, які саботували колгоспне виробництво. За своїми масштабами, жорстокістю здійснення розкуркулення посіло “чільне місце” у трагедії селян Поділля і Південно-Східної Волині. Фактично владні структури розгорнули безпрецедентний терор проти трудівників села з метою насадити у краї систему колгоспно-радгоспного ведення сільського господарства. Розкуркуленими ставали переважно колгоспники, яких, з метою залякування загату, піддавали депортації у віддалені райони. Зокрема, це підтверджує вибірково-адресний характер третьої хвилі розкуркулення.

1. Шаталіна Є.П. Експропріація селянських господарств в Україні у 1929 – 1932 рр. // Укр. істор. журн. – 1992. – №№ 3, 4, 6, 7 – 8; Шаталіна Є. П. Селянські виселки під час колективізації (1928 – 1932 рр.). – К., 1997.
2. Григорчук П. Розкуркулювання селянства в період насильницької колективізації сільського господарства. – Вінниця, 1992.
3. Григорчук П.С., Мельничук О.А. Комітети незаможних селян Поділля (1920 – 1933). – Вінниця, 2001.
4. Войнолович В., Данилюк Ю. Каральні акції органів ДПУ на Поділлі за матеріалами “окремої” папки рішень Політбюро ЦК КП(б)У // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження. – К., 1995.
5. Рибак І.В., Матвєєв А.Ю. Розкуркулення на Поділлі в період “колективізаторської лихоманки” (грудень 1929 – березень 1930 рр.) // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Т. 2. – Кам’янець-Подільський, 1998.
6. Матвєєв А. Ю. Виселення і депортації селян Поділля і Південно-Східної Волині в 1930 році: документи і факти // Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи. – Кам’янець-Подільський, 2002.
7. Жезицький В. Репресивна політика на Поділлі в 20-х – першій половині 30-х рр. – К., 1997.
8. Рибак І. В. Проблема кількості депортованих розкуркулених селян України та її розв’язання у найновіших російських документальних публікаціях // Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету. Історичні науки. – Т. 18. – Кам’янець-Подільський, 2008.
9. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО). – Ф. П-402. – Оп. 1. – Спр. 133.
10. ДАХО. – Ф. П-364. – Оп. 1. – Спр. 367.
11. Політбюро у крест’янство: виселка, спецпоселення 1930 – 1940: В 2 кн. / Отв. ред. Н.Н. Покровский и др. – Кн. 2. – М., 2006.
12. ДАХО. – Ф. П-364. – Оп. 1. – Спр. 433.
13. ДАХО. – Ф. П-364. – Оп. 1. – Спр. 434.
14. Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомори в Україні: 1921 – 1923, 1932 – 1933, 1946 – 1947. Злочини проти народу. – К.; Нью-Йорк, 2000.
15. Ссылка крестьян на Урал в 1930-е годы. Документы из архивов // Отечественная история. – 1995. – № 1.